

УДК 811.161.2:81'271.1

**ВІДБИТТЯ ЯВИЩА ЛЕКСИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В РОСІЙСЬКОМОВНИХ
ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ-БІЛІНГВІВ ТА
ЗАСОБІВ ЗМІ)**

Степанова О. І.

У статті проаналізовано явище лексичної інтерференції, що знайшло відбиття в російськомовних художніх текстах письменників-білінгвів та засобах ЗМІ, висвітлено причини і зони семантичної інтерференції, окреслені такі міжмовні відповідники, як омолекси, паралекси, гетеролекси.

Ключові слова: лексична інтерференція, письменники-білінгви, омолекси, паралекси, гетеролекси, міжмовні відповідники, кореляти.

В статье анализируется явление лексической интерференции, отраженное в русскоязычных художественных текстах писателей-билингвов и средствах СМИ, освещаются причины и зоны семантической интерференции, дано определение таким межъязыковым соответствиям, как омолексы, паралексы, гетеролексы.

Ключевые слова: лексическая интерференция, писатели-билингвы, омолексы, паралексы, гетеролексы, межъязыковые соответствия, корреляты.

The article analyzes the phenomenon of lexical interference, reflected in the Russian-language belletristic texts of bilingual writers and in the media, highlight, reasons for and zones of semantic interference outlines such cross-linguistic correspondences as omoleksy, paraleksy, geteroleksy.

Key words: lexical interference, bilingual writers, homonymous lexemes, parallel lexeme, heterolexical lexeme, correspondences, correlates.

У сучасному суспільстві в епоху всесвітньої інтеграції та глобалізації активізуються численні контакти між країнами, націями, мовами, які спонукають науковців звертатися до вивчення питань міжкультурної комунікації, мовної взаємодії та мовної політики.

Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили як українські (Ю. Жлуктенко, О. Ткаченко, С. Семчинський, М. Кочерган, Л. Масенко, О. Тараненко, А. Сербенська тощо), так і зарубіжні мовознавці (У. Вайнрайх, Е. Хауген, А. Мартіне, У. Лабов, Р. Мур, А. Супрун, Н. Мечковська та ін.).

Як справедливо зауважує О. Карлинський, “незважаючи на те, що інтерференція виявляється в мовленні, коріння її лежать в мові” [1, с. 62].

При дослідженні структурно-типологічної подібності мов важливим є аналіз так званих омолексів, паралексів, гетеролексів – міжмовних відповідників, які виявляють ступінь подібності / розбіжності зіставляваних мов як у плані вираження, так і в плані змісту.

Всебічний аналіз омолексів, паралексів, гетеролексів дозволяє уточнити поняття спільного лексичного фонду зіставляваних мов [5, с. 165], визначити специфіку їхнього функціонування при міжмовних контактах, а також допомагає глибше зрозуміти явище інтерференції в споріднених мовах, окреслити її можливі зони.

У світлі різних теорій, пов'язаних з вивченням факторів, що впливають на розвиток і використання мови в суспільстві, **актуальним** для нас є дослідження інтерференції при україно-російському білінгвізмі.

Міжмовна інтерференція є неминучим результатом будь-якої двомовності, особливо вона актуальна для близькоспоріднених мов, що пояснюється низкою чинників. Так, в умовах близькоспоріднених мов інтерференція не впливає на результат комунікації, не викликає нерозуміння висловленої думки. У зв'язку з цим мовець не замислюється, одиниці якої мови він використовує в своєму мовленні. Інтерференція близькоспоріднених мов – двосторонній процес, тобто взаємовплив відбувається як у направленні рідна → чужа мова, так і чужа → рідна. Безумовно, що

одна із мов, що функціонує у соціумі, підпадає під більший інтерференційний вплив, ніж інша. Це пов'язано з різними екстралінгвістичними факторами, які зумовлюють домінування однієї мови над іншою. Разом із тим вплив буде зазнавати й інша мова. Так, наприклад, аналіз мовного матеріалу дозволив простежити особливості інтерференційного впливу української мови на російськомовні засоби масової інформації в Україні, деякі російськомовні твори письменників-білінгвів, які постійно проживають в Україні.

Метою нашої розвідки є виявлення типових зон можливої лексичної інтерференції в російській мові під впливом української.

Джерелами фактичного матеріалу стали російськомовні тексти письменників-білінгвів (Гоголь Н. В. Повесть о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем / Н. В. Гоголь // Гоголь Н. В. Миргород. – М. : Дрофа-плюс, 2004. – 137 с. ; Гедеонов О. М. Случайному гостю / О. М. Гедеонов. – Луганск : Шико, 2011. – 424 с.); а також щоденні українські газети “Сегодня”, “Факты и комментарии” за лютий–березень 2013 р.

Прийнято вважати, що взаємодія мов призводить до їхнього взаємозбагачення, проте у випадку з близькоспорідненою двомовністю така взаємодія призводить до інтерференції. За визначенням В. Манакіна, “несвідоме змішування в мовленні різних мовних систем, свого роду полумова без певної мовної домінанти називається суперінтерференцією” [2, с. 82–83].

Найбільш повно інтерференційні процеси спостерігаються в мовленнєвому потоці, оскільки міжмовна ідентифікація здійснюється білінгвом на основі як поверхневих, так і глибинних структур, тобто на основі інтуїтивно встановлюваних рис і відношень. У цьому переконують дослідження мовленнєвої практики, аналіз лексики, репрезентований у працях провідних вчених (М. Жовтобрюх, І. Білодід, Г. Іжакевич, Т. Черторизька та ін.).

Явище інтерференції простежується як у писемній мові білінгвів – рядових носіїв мови, так і в деяких російських художніх і публіцистичних текстах, що виходять в Україні. Такий словниковий матеріал має низку специфічних особливостей, які відрізняють їх від творів російської художньої літератури, створених за межами України. У текстівах, побудованих, як правило, на українському матеріалі, неминуче спостерігаються ті чи інші сліди впливу української, викликані як самою тематикою, об'єктом зображення, так і впливом на російське літературне мовлення інтерференційних процесів, характерних для білінгвального оточення. Ця специфіка виявляється в більш широкому і семантично більш різноманітному залученні української лексики, художньо-зображувальних і структурно-граматичних засобів, що мають свою мету створення українського територіального колориту.

Більшість таких слів виявляється як результат функціонування російської мови в умовах близькоспорідненого оточення, причому включаються вони авторами в тканину твору, публіцистичної статті свідомо і цілеспрямовано. Отже, всебічне вивчення інтерференції отримує особливе значення в аспекті культури мовлення, оскільки досить важливо відрізняти випадки, коли вплив другої мови збагачує або, навпаки, веде до зниження нормативності мовлення художнього та публіцистичного творів.

На нашу думку, інтерференція являє собою і взаємопроникнення одиниць однієї мови в іншу, і відхилення від норм однієї мови під впливом іншої.

Лексична інтерференція зумовлюється, як правило, частковими розбіжностями у смислових структурах багатозначних слів, порушенням лексичної сполучуваності, відмінностями у семантиці членів синонімічних рядів двох мов тощо.

Лексика є найбільш показовою щодо виникнення і поширення інтерференційних процесів, що спостерігаються у слів, які мають збіг, частковий збіг або незбіг у плані вираження, тобто у паралексів, омолексів та гетеролексів. Рухомість словникового складу, його постійне оновлення є однією з причин труднощів у засвоєнні мови, її семантичного потенціалу. Лексична інтерференція в мові преси, літературного твору зумовлена ідентифікацією словникових одиниць рідної та нерідної мов й ототожненням їхніх семантичних обсягів. Схожість планів вираження і часткова подібність планів змісту одиниць контактуючих мов призводить до того, що білінгв буде ототожнювати такі одиниці, незважаючи на їхні структурні відмінності. З усіх зумовлених інтерференційних помилок семантичні кальки найбільш поширені.

У зв'язку з тим, що основою лексико-семантичної інтерференції є “непропорційність” словникового складу різних мов, виявляється вона в неоднаковій відповідності полісемічних і моносемічних лексем, у розходженні семантичних обсягів, різній ієрархії значень слів та ін.

Так, наприклад, в українського дієслова **визволити** в “Новому тлумачному словнику української мови” зафіксовано п'ять значень: 1. “звільняти кого-небудь з неволі, полону, ув'язнення і т. ін.”; 2. “робити вільним, надавати свободи кому-, чому-небудь, позбавляючи пригноблення, безправ'я, чийогось панування”; 3. “відвойовувати захоплену ворогом територію”; 4. “висмикувати, витягати що-небудь схоплене, затиснуте кимсь, чимсь, вивільняти”; 5. “допомагати виходити із скрутного положення” [4, т. 1, с. 208].

У “Словаре русского языка” С. Ожегова російський корелят **вызволить** має лише одне значення, яке є стилістично забарвленим, розмовним: “виручити когось з біди” [3, с. 94]. У сучасних російськомовних виданнях ця лексема розширює кількість сем і вживається у першому значенні українського відповідника “звільняти кого-небудь з неволі, полону, ув'язнення і т. ін.”: *Кушніра, по версії следствия, пытались за взятку **вызволить** из СИЗО в апреле 1998 года* (газета “Сегодня”, № 54, від 13.03 2013, с. 9).

Як справедливо зауважує О. Ткаченко, деякі українські слова, що увійшли в російську мову, не сприймаються як запозичення: *булава, горелка, вареники* та ін. В основному це назви суто українських реалій. Українські лексеми можуть вживатися в художніх текстах і для надання поняттю певного емоційного відтінку чи місцевого колориту на тлі питомих російських слів: *девчата* (девушки), *добре* (хорошо) та ін. Проте є і слова, які, здавна ввійшовши в російську мову, як українські вже не сприймаються, що більше, витіснили деякі російські слова: *пасека* (рос. *пчельник*), *порожняк* “порожній віз” (пізніше – *вагон*) тощо. У ХХ ст. з української мови в російську проникли слова *запáл* (укр. *зàпал*), *дошколята* (*дошкільнята*) – *дошкольники*, *позитивный* (укр. *позитивний*) – *положительный*, *негативный* (укр. *негативний*) – *отрицательный* та ін. [6, с. 646]. Такі відповідники збагатили російську мову й активно вживаються в її різних стилях: *По его словам, на сегодняшний день власть просто не может рассчитывать на **позитивный** для себя результат на выборах в столице* (газета “Факты и комментарии”, № 51, від 21.03 2013, с. 4).

Основне значення російського прикметника, що подається в словниках, з позначкою *слец.* і мотивоване іменником *позитив*: “характеристика зображення, яке передруковане з негатива” [4, т. 2, с. 408]. Ця сема не зафіксована в українського відповідника *позитивний*.

Як свідчить приклад, у російськомовних текстах актуалізоване інше значення українського корелята, яке, в свою чергу, не відзначено словниками російської мови: “який заслуговує схвалення, який дає бажані, потрібні результати” [4, т. 2, с. 757]. В українській мові аналізований ад'єктив є стилістично нейтральним, тоді як російський – маркований і належить до книжного стилю.

Досить активним у російськомовних текстах (публіцистичних, художніх) є й уживання лексем *негативний*, *негатив*: *Начали появляться первые негативные материалы о бизнесмене; На правах рекламы размещались баннеры со ссылкой на негатив* (газета “Сегодня”, № 55, від 14.03 2013, с. 7).

Отже, досліджуваний матеріал свідчить, що деякі слова української мови запозичуються російською з метою привнесення до неї відсутніх семантичних варіантів або понять.

Нерідко в публіцистичних текстах з умисно негативним відтінком вживаються паралакси *самостийный* (укр. *самостійний*) – рос. *самостоятельный*, гетеролекси *свидомый* (укр. *свідомий*) – рос. *сознательный* тощо:

Наприклад: *Свидомо-украинская сторона выставляла три тезиса (имеющих, вообще, широкое хождение в самостийном мифологическом наборе* (газета “Факты и комментарии”, № 47, від, 17.03.2013, с. 8).

На нашу думку, таке введення слів є невиправданим з лінгвістичного погляду, оскільки в близькоспорідненій мові відповідні семантичні еквіваленти присутні.

Очевидно, частота уживання цих прикладів у російській мові призводить до втрати ними негативної конотації, активізація ж селективного компонента трансфор-

мує значення українських корелятивів, в результаті чого виникає інтерференційна помилка: *На окраине Кабула возникают самостийные лагеря беженцев* (газета “Факты и комментарии”, № 45, від 15.03.2013, с. 6).

Причини семантичної інтерференції криються не тільки в розбіжності компонентів структури контактуючих мов, а й при повній тотожності значень українській й російській кореляти можуть розходитися синтагматичними та парадигматичними зв'язками. Так, паралекси *боязкий* і *боязливый* характеризуються спільністю семантики, але різняться за складом синонімічних рядів у кожній мові. Пор.: укр. *боязкий, боязливый, боягузливый, лякливый, полохливый, тремтливый* (поет.) та рос. *боязливый, робкий, трусливый, трусоватый* (разг.), *несмелый, малодушный*. Нетотожність синонімічних рядів двох мов виявляється не тільки у вживанні прикметника *боягузливый* відповідно до розмовного *трусоватый* і відсутністю в російській мові рідковживаного поетичного *тремтливый*, а й у різниці конотативних значень.

Так, у “Повести о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем” М. В. Гоголя спостерігається заміна відсутнього в українській мові синоніма *робкий* словом *боязливый*: *Иван Иванович несколько боязливого характера* (с. 12). Ад'єктив *боязливый* у цьому прикладі вжитий у значенні “нерішучий” і, замінюючи синоніми *робкий, малодушный*, розширює свій семантичний обсяг і сполучуваність під впливом українського корелята.

Зіставлення семантичної структури омолексів *смутный* – *смутный* свідчить, що вони не збігаються в значенні. Так, український ад'єктив має три семи: 1. “який відчуває смуток, якого охоплює сум”; 2. “сповнений, пройнятий смутком”; 3. “який викликає смуток” [4, т. 3, с. 345]. Його російський відповідник – тільки дві семи: 1. “сіяти смуту, заворушення”; 2. “невиразний, незрозумілий”; 3. “неспокійний, тривожний” [3, с. 680].

У романі “Случайному гостю”, за який Олексій Гедеонов у 2011 р. здобув Гран-прі Всеукраїнського конкурсу “Активізація слова”, ця лексема вжита у першому значенні, що виділяється тільки в українського корелята: *Не будь смутный, – говорит бабушка* (с. 6). Отже, російський прикметник під впливом українського поповнюється новим значенням.

Поширеними інтерференційними помилками є вживання власне українських лексем у російськомовних текстах. Це українізми, які в Словнику російської мови або відсутні, або подаються як такі, що використовуються поза межами літературної мови, або утворені від однокореневих слів, що мають різні значення у двох мовах.

Наприклад: *Раскатывание теста, ополоснутого “в трех водах”, происходит в молчании, я шугаю качалкой, пытаюсь отогнать память о взгляде с пола* (с. 12). Українська багатозначна лексема *шугати* вжита у значенні: “совати, тикати”. У словникових реєстрах російської мови такого слова немає, в деяких діалектах воно використовується в іншому значенні: “швидко пересуватися в різних напрямках, куди-небудь”.

У реченні: *Молочные ряды с штабелями желто-белых ломтей творога, настоящего, ароматного, жирного творога с марлевой штриховкой на крохком боку* (с. 56), лексема *крохком* асоціюється з російським словом *кроха* “маленька частинка чого-небудь” та українським прикметником *крихкий* “який легко кришиться”. Помилка пояснюється неправильним вибором словотвірної моделі в російській мові під впливом української.

Явище міжмовної інтерференції є одним із типів мовної взаємодії, що відбувається в межах і внаслідок мовних контактів. Основним чинником лексичної інтерференції є соціальне значення української мови для російськомовної літератури України. Особливостями міжмовної інтерференції є активізація спільних для двох мов лексем, ускладнення в семантичній структурі, розширення меж сполучуваності, заміщення спільними лексичними одиницями актуальних тільки в українській мові синонімів.

Отже, наявність численних фактів, зумовлених інтерференцією, свідчить на користь того, що в умовах білінгвізму можна говорити, скоріше, про неповну, або адекватну, двомовність. Тому особливої актуальності набуває робота над питаннями підвищення культури мови україно-російських білінгвів.

Література

1. Карлинский А. Е. Основы теории взаимодействия языков / А. Е. Карлинский. – Алма-Ата : Галым, 1990. – 181 с.
2. Манакин В. М. Конвергентные образования и проблема интерференции в условиях близкородственного двуязычия / В. М. Манакин // Проблеми міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму. – Дрогобич, 1990. – С. 82–83.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1975. – 846 с.
4. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
Т. 1–11. – 1970–1980.
5. Супрун А. Е. Сопоставительно-типологический анализ лексики / А. Е. Супрун // Методика изучения лексики / под ред. А. Е. Супруна. – Минск : Изд-во Бел. ун-та, 1975. – С. 163–170.
6. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.